

*Качан Б. М.,**аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

СФЕРИ-ДЖЕРЕЛА НІМЕЦЬКИХ МЕТАФОРИЗОВАНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Анотація. У статті на підґрунті лінгвокогнітивного підходу розглядаються процеси метафоризації як основного різновиду вторинної номінації та досліджуються основні сфери-джерела метафоричних термінів у німецькій фаховій мові психології. Інтерес до вивчення метафори у різних термінологічних системах зріс за останні кілька років (Т.М. Галай (геологія), А.П. Чудінов (політика), О.І. Дуди (кредитно-банківська справа), О.А. Литвинко (машинобудування), М.М. Телеки, Н.З. Цісар (медицина), Ю.В. Лелюх (нафтогазова галузь)), проте когнітивний аспект метафоричної номінації саме німецької психологічної термінології ще не був об'єктом лінгвістичного дослідження, і це визначає актуальність нашої наукової розвідки.

Як відомо, метафоризація ґрунтується на взаємодії двох структур знань – когнітивної структури «джерела» (source domain) і когнітивної структури «цілі» (target domain), що й визначило методику, застосовану у цій роботі.

У межах дослідження виявлено, що до основних донорських зон термінологічної метафоризації в німецькій фаховій мові психології належать: антропоморфна, пропріальна (історично-літературна), міфологічна, природоморфна, хімічна, фізична, географічна, економічна, історична, філологічна, артефактна та метеорологічна.

Поширення метафоризації у сучасній фаховій мові спричиняє активний взаємообмін лексичними одиницями між науковою та загальноживаною лексикою, задоволення вимоги короткості терміна в разі використання відомого слова в метафоричному переосмисленні, а також можливість залучення до термінотворення власномовної лексики.

Результати дослідження засвідчують, що серед проаналізованих психологічних метафоричних термінів домінантними сферами-джерелами виступають антропоморфна, пропріальна та природоморфна метафори. Це дає змогу стверджувати, що термінотворення у психології базується на галузях людського знання та досвіду, крізь призму яких розглядаються психологічні явища та феномени. Важливу роль відіграють також знання, котрі черпаються з літературних джерел, і тісний зв'язок з іншими галузями науки.

Ключові слова: німецька фахова мова психології, метафора, метафоризація, термін, сфера-джерело, сфера-ціль, лінгвокогнітивний підхід.

Постановка проблеми. Наукове знання зазнає значного впливу в умовах стрімкого наукового та технологічного прогресу, що, у свою чергу, пов'язано зі збільшенням інформації та розширенням термінологічного поля. Німецька фахова мова психології (далі – НФМП) також перебуває в активному розвитку, характерними рисами якого є стрімке збагачення терміносистеми новими одиницями. Номінативним інвентарем для творення нових термінологічних елементів є запозичення або вторинна номінація. Вторинна термінологічна номінація має у своїй основі асоціативний характер мислення і використовує

для нового позначення в акті номінації одиниці, які вже функціонують у мові. За своєю сутністю вона не відрізняється від мовної номінації, проте має особливості, пов'язані зі специфікою позначуваного та вимогами до терміна як до слова з особливим функціональним навантаженням.

Одним із різновидів вторинної номінації є метафора. Поняття наукової метафори пов'язане з іменами А. Річардса та М. Блека, які у 60-х рр. XX ст. почали обстоювати необхідність метафоротворчості в науці. Зокрема, А. Річардс надавав великого значення когнітивним властивостям метафори. Розуміння метафоризації як когнітивної моделі термінотворення запропонував М. Редді. Він довів, що мова насправді є більш метафоричною, ніж це здається на перший погляд. За М. Редді, саме метафорі належить провідна роль у концептуалізації світу, а її джерела слід шукати не в самій мові, а в мисленні [10].

В основу когнітивної теорії метафори покладено твердження Дж. Лакоффа та М. Джонсона про метафору як основний засіб концептуальної системи, ствердження того, що метафора не обмежується лише однією сферою мови: процеси мислення людини самі по собі метафоричні [8, с. 389]. Таким чином, сьогодні склалася думка, за якою фахова мова відображає когнітивні структури, які перебувають у взаємозв'язку з лінгвістичними структурами, а метафоричність наукових термінів мотивується не лише загальнолінгвістичною тенденцією розвитку мови науки, але й метафоричністю мислення.

Когнітивне термінознавство розглядає метафору як когнітивний механізм, за допомогою якого абстрактні поняття осмислюються в термінах більш конкретних, як «один із фундаментальних прийомів пізнання та концептуалізації дійсності» [6, с. 46].

Сьогодні вчені дотримуються думки, що метафоризація виникає не тому, що вона потрібна, а тому, що без неї не можна обійтись [4, с. 210]. Так, Н.Д. Арутюнова стверджує, що «вивчення метафори дає змогу побачити ту «сировину», з якої виготовляється значення слова» та терміна [1, с. 10]. «Метафоризація супроводжується вкрапленням у нове поняття ознак уже пізної дійсності, відображеної у значенні» [14, с. 21]. Подібної думки дотримується В.В. Виноградов, котрий вважає, що «формування нового поняття або нового розуміння предмета здійснюється на основі попереднього мовного матеріалу» [2, с. 164].

Отже, виходимо з того, що метафора – це семантичний процес, за якого форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами під час відображення у свідомості мовця [11, с. 307], іншими словами, усвідомлюємо метафору з позицій лінгвокогнітивного підходу як механізм вторинної номінації, за якої відбувається «взаємодія властивостей того об'єкта,

котрий є референтом концептуалізації, і деяких ознак, що асоціюються з чуттєвим образом реалії, ім'я якої використовується для вирішення проблемної поняттєво-номінативної ситуації, а саме ситуації формування нового поняття і його вербалізації» [13, с. 80].

Розширення використання метафори, котре відзначається в сучасній фаховій мові, підтверджує думку прибічників когнітивної лінгвістики про те, що «людська концептуалізація, а отже, мовна семантика має, головним чином, метафоричний характер, тобто осмислення людиною більш або менш складних об'єктів ґрунтується на переосмисленні базових понять людського досвіду» [7, с. 128].

Явище метафоризації як дієвий спосіб вторинної номінації ще не було об'єктом наукової розвідки на тлі НФМП, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є розширення знань про явище метафоричної номінації у НФМП шляхом встановлення сфер-джерел німецьких метафоризованих психологічних термінів. Поставлена мета передбачає розв'язання завдання ідентифікування й опису основних донорських сфер метафоричних термінів досліджуваної фахової мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний розвиток і використання у психологічних дослідженнях новітніх досягнень і методів таких прикладних наук, як математика, біологія, географія, зв'язок із суміжними науками (філософія, філологія та медицина) створює потребу у значній кількості нових термінів. Одним із найефективніших механізмів створення нових і переосмислення традиційних термінологічних одиниць у НФМП є метафорична номінація.

Метафоризація ґрунтується на взаємодії двох структур знань – когнітивній структурі «джерела» (source domain) і когнітивній структурі «цілі» (target domain). Сфера джерела – це більш конкретне знання, що отримується людиною в процесі безпосереднього досвіду взаємодії з дійсністю. Сфера цілі (мети) – менш конкретне, менш визначене знання, це, швидше, «знання за визначенням». Елементи сфери-джерела структурують менш зрозумілу концептуальну сферу-мішень, що складає суть когнітивного потенціалу метафори [8, с. 10]. Якщо на початкових етапах розвитку термінознавства терміни-метафори зазнавали критики, переважала тенденція уникнення метафор або й категоричного усунення їх із наукових текстів, то сьогодні кількість наукових праць, присвячених дослідженню метафоричних термінів, помітно зростає [3].

Метафоричному процесу творення термінів у галузевих терміносистемах присвячена низка праць мовознавців. Так, Т.М. Галай досліджувала явище метафоризації в англійській фаховій мові геології. Результати дослідження продемонстрували, що пріоритетними типами метафоризації геологічних термінів є терміноодиниці, утворені за антропоморфними й артефактними моделями, оскільки ці вихідні сфери є актуальними для суспільства і добре відомими людям [3]. Наукова праця Ю.І. Грибнік у сфері термінології геодезії та кадастру присвячена семантичному процесу метафоризації та метонімії, ґрунтується на аналізі видів термінів-метафор за схожістю зовнішнього вигляду, розмірів, форми, місця розміщення. У своєму дослідженні науковиця стверджує, що у метафоричній номінації переважають терміни-антропоніми [5]. М.М. Телеки у дослідженні метафоричної номінації виділяє кілька сфер-джерел для репрезентації терміноелементів фахо-

вої мови медицини та на цій основі виокремлює антропоморфну, зооморфну, артефактну, метеометафору [12]. Наукова розвідка Ю.В. Лелюх про специфіку метафоричного терміноутворення у китайській нафтогазовій галузі продемонструвала, що у фаховій мові переважають артефактна, антропоморфна й анімалістична метафори як спосіб вторинної номінації [9].

Явище метафоризації як процес вторинної номінації досліджували Н.З. Цісар (медицина), А.П. Чудінов (політична термінологія), О.І. Дуди (кредитно-банківська справа), О.А. Литвинко (машинобудування) та ін.

Виклад основного матеріалу. У межах дослідження терміноодиниць НФМП, які були відібрані методом суцільної вибірки із сучасних фахових словників [15–18], виявлено, що до основних донорських зон термінологічної метафоризації в НФМП належать: антропоморфна, пропріальна (історично-літературна), міфологічна, природоморфна, хімічна, фізична, географічна, економічна, історична, філологічна, артефактна та метеорологічна. Це дає підстави визначити низку видів метафори в межах досліджуваної фахової мови.

До **антропоморфної метафори** були віднесені термінологічні одиниці, утворені за асоціативною схожістю з частинами тіла, рідинами, внутрішніми органами людини: *das Kopffloswerden* – паніка; *die Kopfuhr* – внутрішній годинник, здатність людини прокидатися в один і той самий час; *der Zweihand prüfer* – сунорт Меде, пристрій для оцінки координат рухів; *der Zungenfehler* – недорікуватість; *die Blutbegierde* – жага крові, архаїчне почуття і тип насилля, спрямовані на самоствердження шляхом пролиття крові та насилля; *die Einverleibung* – захопленість, фантазія про те, що суб'єкт поглинає зовнішній об'єкт і залишає у собі; *die Entmenschlichung* – дегуманізація.

Потужною сферою-джерелом у творенні нових терміноодиниць виступає **пропріальна номінація** (історико-літературна метафора), пласт якої формують історичні, літературні та казкові постаті: *das Alzheimer-Syndrom* – захворювання головного мозку дегенеративного характеру, що виявляється у формі прогресуючого зниження інтелекту; *der Quasimodo-Komplex* – сукупність особистісних змін у людей із фізичними вадами; *das Münchhausen-Syndrom* – симулятивний розлад, за якого людина симулює, перебільшує на глобальному рівні або штучно викликає в себе симптоми хвороби задля того, щоб їй робили медичне обстеження, лікування, госпіталізацію, хірургічне втручання та ін.; *das Dorian-Grey-Syndrom* – патопсихологічний розлад, іноді клінічний синдром, що виражається у перебільшенні культу молодості, який розглядає можливе тривале збереження способу життя, у т. ч. і сексуального, в межах особливостей, властивих юнацькому або молодому періоду життя; *das Othello-Syndrom* – психологічний розлад, викликаний патологічними ревнощами; *der Aschenputtel-Effekt* – психологічний розлад у дітей, пов'язаний із бажанням бути ідеальним у всіх сферах життя.

Вихідною поняттєвою сферою для метафоризації у галузі психологічної термінології часто виступає **міфологія**, формуючи міфологічні метафори. Міфологічні суб'єкти використовуються вченими для опису різних психологічних станів, синдромів і хвороб: *der Diana-Komplex* – «комплекс Діани», регресивне бажання жінки стати чоловіком; *der Elektra-Komplex* – «комплекс Електри», конкуруюча позиція матері та дитини за увагу батька; *die Phobie* – «фобія», ірраціональний

страх перед певними об'єктами і ситуаціями, які не становлять жодної загрози.

Окрім антропоморфної, пропріальної та міфологічної метафоричної номінації, актуальною для психологічної термінології є **природоморфна метафора**, що об'єднує зоометафори (світ фауни) та фітометафори (світ флори).

Фітоморфні метафори характеризуються осмисленням психологічних явищ крізь призму об'єктів рослинного світу: *die Entwurzelung* – позбавлення звичних умов існування; *der Wortsalat* – безглуздий набір слів, один із симптомів порушення когнітивної функції; *die Raps* – «постукування», один із видів спонтанно виникаючих паранормальних звуків.

Зооморфна метафора виступає механізмом творення німецькомовних терміноодиниць психології у руслі світу фауни та використанні його елементів для опису психологічних синдромів, хвороб і симптомів: *der Wolfshunger* – булімія, хворобливе відчуття постійного голоду; *das PANDAS-Syndrom* – нейророзумовне захворювання у дітей, яке рантрово проявляється із психічною симптоматикою.

Певну групу термінів складають номінації, утворені з лексичних одиниць, котрі можемо вважати складниками інших галузевих терміносистем (*хімічна / фізична метафора*): термінологічні номінації, що описують хімічні та фізичні явища: *die Zähigkeit* – «в'язкість», фіксація ранніх вражень від сексуального життя, *die Kontamination* – «забруднення», злиття слів у розмові, *die Amalgamierung* – «амальгація», злиття слів або частин мови у беззмістовні утворення, *die Depolarisation* – «деполяризація», зниження рівнів напруги у живих істот; **філологічні терміни-метафори**: *die Depeschensprache* – «телеграфна» мова, *der Sprachgehemnte* – особа, яка страждає на затримку розвитку мовлення; **економічні терміноелементи**: *die Denkökonomie* – економія мислення, *die Deflation* – «дефляція», стан душевної рівноваги і спокою; **географічні об'єкти**, що використовуються у позначеннях психологічних станів і синдромів: *die Landstreicherei* – жага до подорожей, *das Jerusalem-Syndrom* – синдром, коли хворий асоціює себе з біблійським персонажем, *das Stockholm-Syndrom* – стокгольмський синдром; **історична метафора**, пов'язана з історичними фактами: *das Konzentrationslager-Syndrom* – концтабірний синдром.

Метеометафори охоплюють такі тематичні групи загальноживаної лексики: явища природи, погодні умови, астральні тіла, пори року: *der Untergang* – згасання, *das Dämmerungsssehen* – сутінковий зір, *der Dämmerzustand* – сутінковий стан, затьмарення свідомості розладом всіх дій і вчинків, *die Tagesreste* – денні враження.

Окрему сферу-джерело метафоричної номінації у психологічній термінології становлять артефакти, предмети й об'єкти, створені працею людини. **Артефактна метафора** лежить в основі такої групи термінів:

Метафора дому є інструментом для творення психологічних термінологічних позначень. Це пов'язано з тим, що сфера дому добре знайома кожній людині: *das Telefon-Sehen* – бачення крізь телефон, *das Männerkindbett* – симптом вагітності у чоловіків, *biologische Uhr* – біологічний годинник, *das Lampenfieber* – страх перед виходом на сцену.

Висновки. Поширення метафоризації у сучасній фаховій мові спричиняє активний взаємообмін лексичними одиницями між науковою та загальноживаною лексикою, задоволення

вимоги короткості терміна в разі використання відомого слова в метафоричному переосмисленні, а також можливість залучення до термінотворення власномовної лексики.

У термінології, на відміну від загальноживаної лексики, використовуються лише сухі (стерті, мертві) метафори, що втратили свою образність і виконують виключно номінативну функцію, указуючи на подібність предметів або явищ. Такі слова внаслідок термінологізації позбавляються образності, властивій загальноживаній лексиці. Цьому сприяє фаховий контекст, у якому новостворений термін-метафора функціонує поруч з іншими термінологічними одиницями.

Загалом наукова розвідка продемонструвала, що серед проаналізованих психологічних метафоричних термінів домінуючими сферами-джерелами виступають антропоморфна, пропріальна та природоморфна метафори. Це дає змогу стверджувати, що термінотворення у психології базується на галузях людського знання та досвіду, крізь призму яких розглядаються психологічні явища та феномени. Важливу роль відіграють також знання, які черпаються з літературних джерел, і тісний зв'язок з іншими галузями науки.

Підсумовуючи все вище зазначене, перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у більш детальному аналізі метафоричних моделей і конструюванні фреймо-словової структури метафоризованих термінів німецької терміносистеми психології, що дасть змогу поглибити знання про психологічні терміноелементи у перекладацькій, термінологічній і лексикографічній галузях.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры* : сборник статей / под общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва : Прогресс, 1990. С. 5–32.
2. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. Москва, 1977. С. 162–189.
3. Галай Т. Сфери-джерела метафоричних термінів англійської фахової мови геології. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. Вип. 740–741. С. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnugf_2015_740-741_10.
4. Горохова Н.В. Метафоризация как процесс семантического развития терминов в дискурсе специалиста трубопроводного транспорта. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/metaforizatsiya-kak-protsess-semanticheskogo-razvitiya-terminov-v-diskursespecialista-truboprovodnogo-transporta>.
5. Грибнік Ю.І. Процеси метафоризації і метонімізації у термінології геодезії та кадастру. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. Вип. 49. С. 302–304.
6. Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминсистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : учебно-методическое пособие. Москва : Академический Проект, 2003. 304 с.
7. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу. *Вопросы языкознания*. 1994. № 5. С.126–139.
8. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Москва : УРСС Эдиториал, 2004. 256 с.
9. Лелюх Ю.В. Специфика процессов метафорического терминологического образования в китайском языке (на материале терминсистемы нефтегазовой отрасли). *Вестник ТПУ (TSPU Bulletin)*. 2018. № 2 (191). С. 87–90.
10. Овчаренко Н.І. Метафора як когнітивний механізм категоризації фахових знань. URL: <http://enpui.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22395/1/Ovcharenko.pdf>.

11. Тараненко О.О. Метафора. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 307–309.
12. Телеки М., Мироник О. Метафорична номінація як репрезентація медичного знання. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія «Філологічні науки» / Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series "Philological sciences"* / редкол. : Т. Бойчук, Ш. Пупіч, А.Мойсей. Чернівці-Сучава : БДМУ. 2018. № 1 (17). С. 34–39.
13. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 143 с.
14. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в языке и тексте*. Москва : Наука, 1988. С. 10–51
15. Werner D. Fröhlich. *Wörterbuch Psychologie*. München, 2010. 654 s.
16. Peters U.H. *Lexikon. Psychiatrie. Psychotherapie. Medizinische Psychologie*. Elsevier GmbH, Deutschland, 2017. 752 s.
17. URL: <http://www.lexikon-psychologie.de/Alphabetisch/A/>.
18. URL: <https://www.spektrum.de/lexikon/psychologie/index>.

Kachan B. The source-domains of German metaphorical terms of psychology

Summary. The article deals with processes of metaphorization as the main type of secondary nomination in the aspect of linguistic-cognitive approach and investigates the main source-domains of metaphorical terms in the German language for specific purposes of psychology. The interest in the study of metaphors in various terminological systems has grown over the past few years (T.M. Galai (geology), A.P. Chudinov (politics), O.I. Duda (credit banking system), O.A. Litvinko (mechanical engineering), M.M. Teleki, N.S. Cisar (medicine), Yu.V. Lelyukh (oil and gas industry)), but the cognitive aspect

of the metaphorical nomination of German psychological terminology has not yet been the object of linguistic research, which determines the relevance of this scientific research.

It is known, that metaphorization is based on the interaction of two knowledge structures – the cognitive structure of the “source” (source domain) and the cognitive structure of the “target” (target domain), which determined the methodology used in this work.

The study revealed that the main donor areas of terminological metaphorization in the German language for specific purposes of psychology include: anthropomorphic, proprial (historical-literary), mythological, natural, chemical, physical, geographical, economic, historical, philological, artifact and meteorological metaphors.

The spread of metaphorization in the modern language for specific purposes causes the active exchange of lexical units between the scientific and commonly used vocabulary, the satisfaction of the requirement of shortness of the term in the case of the use of a well-known word in metaphorical rethinking, as well as the possibility of engaging of the commonly used vocabulary in the term formation.

The results of the investigation show that among the analyzed psychological metaphorical terms, dominant source-domains are anthropomorphic, proprial and natural metaphors. This makes it possible to claim that the term formation in psychology is based on the fields of human knowledge and experience, through which the psychological facts and phenomena are considered. Important role in this case is played by the knowledge derived from literary sources and the close connection with other branches of science.

Key words: German language for specific purposes of psychology, metaphor, metaphorization, term, source-domain, target-domain, linguistic-cognitive aspect.